

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 68 (16842)

2004 чылдың
апрель 29,
четверг

Номерни парлагаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 15.00.
Садар өртээ 3 рубль.

Мөзү-бүдүш кижизидилгеzi

ЧАШ ТӨЛДЕ — БУРУУ ЧОК

Авазының ону чассыткан
ыяңгылыг өпей ырын дыңнаар
туржук, өске кымның-даа эвес,
чырык черге бодарадып каан
иезиниң кара холундан ийи
чаштар амызындан чарылганнар.
Олар шупту тыва иелерниң
уруглары...

Кандыг-даа чон эрткен төө-
гүлүг. Тыва чон шаандан тура
чымчак сеткилдиг, эриг баарлыг

болуп, хөй ажы-төлдү азырап,
дөргүл-төрелиниң өскүс калган
уругларын боттарының уруг-
дары-биле катый кижизидип
чораан. Кижиди амы-тынынга
чедер хамаанчок, өгбелеривис
бичии уругларын безин кончуvas
чораанын, оларны эрте чаштан
тура чурум-сагылгага, ажыл-
ишке өөредип турганының
дугайында Тываны шинчилеп

турган өске сөөктүг эртемден-
нерниң эртем ажылында безин
бижип каан болгай.

Хоойлу-дүрүм-биле магады-
лап каан кижиниң амы-тынынга
өске кижилер хамаанчок, төрөэн
иези безин дээр эрге чок. Шак
бо иелерни ындыг дерзии үүл-
гедиг кылырынче чүү албадап-
каныл? Мооң мурнунда үе
бергедээн, кижилерниң социал
байдалы чегей болганындан
уругларын азырап шыдавазындан
божудулга бажынынга-ла ойтала-
лап турар деп бижип турдувус.
Ам дээрге байдал чүгээртээн,
акша-шалын, уруглар пособиеси
үезинде үнүп турар апарган
болгай. Ажыл чок кижилерге

безин, эвээш-биче-даа бол,
акша-төгерикти төлеп берип
турар. Шынап-ла, херек аргажок
берге, оларның амыдыралының
байдалы нарын чүве болза,
чырык черге бодарап келгенин-
ге буруузу чок, кээргенчиг
чаштарның амы-тынынга дег-
бейн, күрүне азыралынче, ажы-
төлү чок кижилерге чүге берип
болбазыл? Ынчан оларның
салым-чолу бир аңгы болур
турган чадаvas. Шаанда чурт-
талга база бедик деңгелдиг
турбаан-на болгай, хол-биле
тараа кезип, соктап чип, мал-
маганы чок улус аңнап чорааш,
ажы-төлүн, өскүс-калган төрел-
дериниң уругларын өстүрүп

чораан. Ол дээш амгы үеде дег,
оларга өскүс ажы-төл азырап
турар дээш күрүнеден кандыг-даа
дузаламчы чедирбейн турган.

Республиканың Уруглар ба-
жынында байдал база-ла дээр-
деves. 2003 чылда 43 уруг келген,
17-зи бир хар чедир назылыг, 13
чаштарның иелери божудулга
бажынынга-ла ойталаан, үш хар
чедир назылыг 22 уругларны
азыраарындан ада-иези ойтала-
лаан, чамдызы ада-ие эргезин
казыттырган. Бо чылын бо айга
чедир 10 уруг келген, оларның
үжүнден база авалары ойталаан.
Эрткен чылын келген 43 уругтун
чүгле алдызы орус омактыг,
артканнары база тыва ада-
иелерниң ажы-төлдери.

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛЫН ҮНӨЛЭЭН

Чазак Даргазы «Тыва Республиканың Улустун артизи» деп
хүндүлүг атты балет артизи Д.С.Монгушка тыпсып турары;

«Саян» ансамбли ганцы үезинде.

Апрель 24-те Тываның хөгжүм-шии театрынга Тываның
күрүне филармониязының болгаш «Саян» ансамблиниң
тургустунганындан бээр 35 чыл оюнуң байырлыг кезээзи
болуп эрткен.

Аңаа Тыва Республиканың
Чазаның Даргазы Ш. Д. Ооржак
хоочуннарга болгаш аныяк
артистерге байыр чедирип сөс
алгаш, «Саян» ансамбли Тываны
чүгле Россияга эвес, а харын-даа
бүдүн делегейге алдаржыдып
турар деп чугаалаан. Чазак

Даргазы оларга өөрүп чет-
тиргенин илереткеш, оларның
чедишкени кел чыдар юби-
лейлиг байырлардага белек
дээрзин демдеглээш, хүндүлүг
аттарны филармониянын болгаш
«Саян» ансамблиниң хоочун
артистеринге тывыскан.

Бистин корр.

«Шын» солуннун шаңналы дээш

"ШЫН"-2004

ТЫВА ХҮРЕШ МАРГЫЛДААЗЫН

бо чылын Тываның Россияның составынга каттышканындан бээр
60 чыл, Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чыл оюнга
тураскаадып эрттирер.

Бо улуг байырлалга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазынын
май 9-та 12 шакта «Хүреш» стадионунга
эгелээрин ыңнадып тур. Аңаа республиканың болгаш
найысылалдын эң шыырак мөгелери киржир.
Деткикчилерни «Шын» солуннун редакциязы манап тур.

ДЕТКИКЧИЛЕР НЕМЕСПИШААН

Спорттун хөй янзы хевирлериниң аразындан
национал тыва хүреживис — биске эң үнелиг, ол-
тыва кижиниң, тыва чоннун чоргааралы, хөй-аңды,
бедик тура-соруу деп чүвени билир бис.

«Шын» солуннун шаңналы дээш чыл санында
эртип турар тыва хүреш маргылдаазын бо чылын
Тываның Россияның составынга каттышканының 60
чылынга болгаш Кызыл хоорайның тургустунган-
нының 90 чылынга тураскаадып турары-биле ол
онзагай. Май 9-та эртер тыва хүрештин чараш
байырлалы болур ол маргылдааның мөгейкичлери
болбушаан, «Шын» солуннун редакциязынга акша-
хөренги-биле дузалап, маргылдааның хүндүлүг
деткикчизи болур күзелин илереткен бүдүрүл-
гелер, организациялар хөй. Оларга улуу-биле
четтиргенивисти илеретпишаан, деткикчиле-
ривисти мооң адаанда парладывыс.

ТР-ниң Улетпур яамызы (В.О. Ооржак);
Республиканың Хереглекичлер эвилели
(Х.Д. Монгуш);
Республиканың одаар чүүл сайгарар
конторазы (А.Д. Ооржак).
ТР-ниң Чер курлавырларының болгаш чер
тургузуунун күрүне комитети (Х.Б. Куулар);
Александр Калдар-оолович Ооржак
(хуузунда);
Каа-Хем кожуун чагыргазы (С.К. Долгар);

Танды кожуун чагыргазы (С.Ч. Ондар);
Эрзин кожуун чагыргазы (А.Ч. Комбу);
Би-Хем кожуун чагыргазы (В.Н. Гончаров);
«Тывасвязьинформ» ААН (В.Т. Саидан);
«Тыва-Алко» КХН (М.С. Нургалиев);
«Суй-Белек» ККБ (М.Б. Дагба);
«Вариант» КТТ (В.Л. Щенников);
«Шолбан-Ай» КХН (А.Л. Кара-Сал);
«Sport-city» садыг (С.Климов, О.Уланова).
«Башкы» журнал (Н.С. Конгар).

«Тыва Республика» солун (М.К. Калчан).
Күрүне Думазының депутаты Ч.Ч.-Д. Ондар;
ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга
палатазының депутаттары: Б.Б. Монгуш, Р.С.
Монгуш, В.Х. Иргит, Б.К. Балчий-оол, В.С. Орус-
оол, В.Б. Ооржак;

Кызыл хоорай чагыргазы (Д.К. Донгак)
«Чараш девиг», «Чараш арга», «Хоочун мөге», «16-
же кирген аныяк мөге» деп тускай шаңналдарны
тыпсыр;

Бай-Тайга кожуун чагыргазы (Д.Ш.-Д.
Хертек).

КТРК «Тыва» (Р.В. Тас-оол), информастыг
деткимче;

«Сылдысчыгаш» солун (А.С. Шоюн).
Деткикчилер немежип турар.

ЧАШ ТӨЛДЕ — БУРУУ ЧОК

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

Мында студент иелерниң уруглары база бар, олар дыштаныр хүннерде ужуражып кээп турар. Дыштанылгасы эгелээрге, олар уругларын моон ал алырлар.

Уруглар бажынында бичи чаштар эмчизи Н.Ю. Ховальгынч чугаалааны-биле кээп турар уругларның кадъы кошкак, кадъ уруглар ховар. Надежда Юрьевна күзенчиг эвес иштелишкенин түннелинде херээжен кижии уругну дүжүрери-биле хоралыг эмнер ижип турганындан чамдык уругларның кадъы кошкак апарганы чадавас дээн хевирлиг бодалын база илеретти. Бо хүннерде Уруглар бажынында физиоэмнээшкни, массаж кылыр, сыкыртыр эмчи сестралары уругларның кадъын быжыктырып, аңгы-аңгы эмнээшкнинерни, уругларның тарылгасын өйшаанда чорудуп турар. Логопед хүннүң-не, хөгжүм башкызы неделяда ийи катап чаштар-биле ажылдап турар. Моон мурнунда үш хардан өрү назылыг Уруглар бажынында моон чоруткан чаштар шоолуг чугааланып албас чоруп турган болза, ам уругларның чугаазының сайзыралы экижээн. Уругларның кеткен идик-хеви эки, арыг-силини кончуг болду. Моон мурнундаазы-биле деңээрге, Уруглар бажынында дериг-херексели, хандырылгасы база экижээн.

Херээжен чон ортузунга кадък-шырак салгалды өстүрүп-кижизидериниң талазы-биле кандыг ажылдар чорудуп турарын Кызыл хоорайда 2 дугаар херээженнер консультациязының эргелекчизи Л.В. Рудыхтан айтырдым.

— Апрель 23-те «Аныякка» Өг-бүле планнаар төптүң эмчилери-биле кадъ семинар эрттирдивис. Бистиң кол сорулгавыс — эр-херээжен чорукту эрте эгелээрин соксадып шыдавас болганы-выста, оларны кончувайн, аныяк кижии-биле ажит-чажыт чокка чугаалажып, күзенчиг эвес иштелишкенин канчаар камгаланып болурунун талазы-биле тайылбыр ажылы чорудары. Күзенчиг эвес иштелишкни, СПИД, сифилис дээн ышкаш халдавырлыг аарыглардан камгаланырының эң эптиг аргазы — презерватив ажылаары. Бо бүгүден канчаар камгаланып болурунун талазы-биле аныяк-даа, улуг-даа кижилерин билии шоолуг эвес, ынчангаш иштелишкни хөй удаа кылымал

арга-биле үзүп, халдавырлыг аарыглардан аарып, кадъынга хора чедирип турарлар.

Бо эрттиргенивис ышкаш семинарны өөредилге черлеринге ай санында эрттирер деп шийтпирледивис. Аныяктар-биле ажит-чажыт чок чугаалажып, эмчи хыналдазы эрттирер бис. Биске бо ажылды чорударына чоннун социал камгалал талазы-биле, назы четпээннер-биле ажыл чорудар комитеттер дузалажып турар. Аныяктар, элээдилер ортузунга мындыг ажыл чорударына өөредилге черлериниң башкыларының дузазы дыка улуг болур чорду. 10 дугаар профессионал училищениң башкылары бисче боттарыла бичи болгаш-ла бир-ле темага лекция, беседадан сургуулдарга номчуп бээрин дилеп, долгап кээр улус. А ТКУ-га студентилерни хынап, лекция номчурун башкылары-биле арай деп дүгүржүп алган бис, ооң түннелинде студентилерниң сонургалы чок болуп, хөй кижии-даа чыылбады. Солун арнын ажылгап, аныяктарга кандыг-даа айтырыг тургустунуп келзе, эштеринер, еске кижилер-биле сүмелешпейн, акушер-гинеколог-биле чугаалажып, сүмел-жирин дилээр-дир мен. Бир эвес иштели бергеш, божуурун бодап алган болзунарза, гинеколог, терапевке эрте дээр кадъы-нарның байдалын хынаттырып, учетка туруп алыңар. Аргалыг болза уруглуг болурун күзеп турар улус уругларны бетинде кадъкшылын хынадып быжыктыраы чугула.

Уругларының амы-тынынга четкен иелерге хамаарыштыр чугаалаар чүве болза, кижии омур-хевирин чидирген улус-тур деп санаар мен. Кандыг-даа чонга ындыг таварылгалар тургулаан, уругларны хүрээлер даштынга,

хөй кижилер чыгып турар черлерге арттырып каар турган болгай. Чаш төлдүн амызынга чедери — дыка улуг бачыт-тыр. Сөөлгү үеде чамдык улустарның угаан-медерелиниң дорайтаашкыны кедерээн турар дизе, чазыг болбас боор. Мен Тывада 30 чыл чурттап чор мен. Чаа ажылдап кээп турумда, чаш уруунун амы-тыныга чедер хамаанчок, тыва херээжен чон уругну кылымал арга-биле-даа дүжүрбес, ыяап-ла божуур турду. 3-4 чыл бурунгаар биске кээрде херек чүүлдерни боттары эккээр турду. Ам үе өскерилген, бисте чангыс кижиге ажыглааш октаптар эмчи херекселдери четчир апарган. Ол хирезинде-ле аныяк хамаанчок, ийи-үш ажы-төлдүг кижилер учетка туруп алырын бодавастыр — деп, Лидия Васильевна тайылбырлады.

Сөөлгү үеде шагдан тура сагыттынып келген чоннун национал үндезиннери чидип, мөзү-шынарывыс кудулап, өскерттен келген багай чүүлдерни дүргени-биле өөренип ап турар бис. Кандыг-даа чон бир-ле онзагай талалыг болур, бистиң тыва чоннун биче сеткилдиг, дузааргак хөй ажы-төлдү өстүрүп чоранын кандыг-даа чон сактып, ам ол эки чаңчылдың читкенин харадал-биле чугаалаар боор чорду.

Өгбелеривистиң буянныг чаңчылдарын сагып, хөй ажы-төлүңге немей Уруглар бажы-нындан чаштарны азырап алган аныяк өг-бүле дугайында солун-нун дараазында үндүрүлгелеринден номчуур силер.

Алдыңай СААЯ.

ЧУРУКТА: Уруглар бажынында чаштар.

В. БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы, ТР-ниң Чазаа күш-ажылдың хоочуну, «ХХ чүс чылда Тываның шылгараңгай кижилери» деп номнун тургузукчу-редактору **Вячеслав Яковлевич ТИМОФЕЕВИЧ** мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чок кижилеринге ханы кажыдылды илередип тур.

Вячеслав Яковлевич ТИМОФЕЕВ

Тываның журналисти болгаш чогаал хөй-ниитизи аар чидиригге таварышкан. 2004 чылдың апрель 27-де үр эвес аар аарааш, 64 харлыында көскү журналист болгаш литератор-прозаик, Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчызы Вячеслав Яковлевич Тимофеев мөчээн.

В.Я. Тимофеев 1940 чылдың ноябрь 7-де Чувашияның Цивильск деп суурунга төрүттүнген. Ортумак школа дооскан соонда «Татнефтьпроводстрой» треске ажылдап кирген, Совет Армияның хүрээлеңинге албан эрттирген, Барыын Сибирьниң металлургия заводун тударына киришкен. Ажылчын болгаш шериг дадыгышкыны ону күш-ажылчы чедишкнинерге, Сибирьниң ол үедеги улуг тудуунун дугайын парлалга сөзү-биле чонга чедирер аас-кежикке чедирген. «Кузнецкий рабочий» солунга ажылдап киргеш, баштайгы материалдарын, чүүлдерин, шоодулуг болгаш баштак расказтарын парлаткан. Ажылчын корреспондентиден ук солуннун штаттыг литература ажылдакчызынга, улаштыр редакцияның харысалгалыг секретарына ажылдап чораан. Ажылдавышаан, билиин бедидип, Новокузнецкиниң педагогика институтунга өөренип турган. 1972 чылда В.Я. Тимофеев «Тувинская правда» солун редакциязының чалаанын езугаар Тывага чедип келген болгаш солуннун харысалгалыг секретарының оралакчызынга, улаштыр харысалгалыг секретарына, кол редакторнун оралакчызынга ажылдаан.

В.Я. Тимофеев бо албан-дужаалдарга ажылдап тургаш, янзы-бүрү жанрларның материалдарын парладып, сагылгачурумнуг, профессионал болгаш политиктиг билии бедик, аныяктарның дагдыныкчызы бооп ажылдап келген. Ооң парлаткан чүүлдери, очерктери бедик шынарлыг, ханы уткалыг, чонга билдингир бооп турган.

Солуннун хөй санныг номчукчулары ооң бижээни баштак болгаш шоодулуг расказтарын, ооң иштинде «Лаптев далайына

чедир чадаг кылаштаан», «Ийи вагон ишти чүс рубльдер» деп номнарын, мырыңай чоокта чаа «Новости Тувы» ном үндүрер черге парлаан «Галоси дла осьминога» деп номун билер.

1996 чылда ону «Тувинская правда» солуннун кол редакторунга томуйлаан, 2000 чылдың июньда пенсияже үнеринге чедир анаа ажылдаан. Хүндүлүг дыштанылгага тура, ажылдап чораан солуну-биле харылзаазын үспээн, материалдарын, чогаалдарын парладып турган. «ХХ чүс чылда Тываның шылгараңгай кижилери» деп номну тургузарына күжүн, чогадыкчы мергежилин кирип, ооң харысалгалыг редактору бооп ажылдап турган.

Вячеслав Яковлевичиң хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын бедии-биле үнелээн. Анаа «Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тывыскан, «В.И. Ленинниң төрүттүнгениниң 100 чылынга шылгараңгай күш-ажыл дээш», «Күш-ажылдың хоочуну» медальдар-биле, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Хүндүлел бижии, еске-даа шаңналдар-биле шаңнаан.

Вячеслав Яковлевич Тимофеевтиң элекке мөчээни-биле ооң кадайы Дина Александровна, оглу Александрга, уруу Еленага, төрелдеринге болгаш өнүктүрүнгө ханы кажыдылды илереттивис. Эживистиң дугайында чырык тураскаалды хөй чылдарда арттырар бис.

«ТУВИНСКАЯ ПРАВДА» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ.

«Шын» солуннун редакция коллективи хоочун журналист, бистиң идегелдиг өнүгүүс, «Тувинская правда» солунга редактор бооп ажылдап чораан

Вячеслав Яковлевич ТИМОФЕЕВИЧ

мөчээни-биле ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге, чок кижилеринге ханы кажыдылды илередип тур.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитеди хоочун журналист, литератор, «Тувинская правда» солуннун редактору чораан

Вячеслав Яковлевич ТИМОФЕЕВИЧ

мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чок кижилеринге ханы кажыдылды илередип тур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының болгаш Төлээлекчилер палатазының депутаттарының катап соңгулдаларының 2004 чылдың май 30-де болуру-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы телерадио-дамчыдылганың регионалдыг күрүне организацияларының, ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде тарап турар муниципалдыг өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларының **ДАҢЗЫЗЫН** парладып тур

- Күрүнең телерадио-дамчыдылганың организациялары:**
1. Күрүнең «Тыва» телерадиокомпаниязы
- Күрүнең парлалга үндүрүлгелери:**
1. «Шын» (Кызыл хоорай)
 2. «Тувинская правда» (Кызыл хоорай)
 3. «Тыва Республика» (Кызыл хоорай)
 4. «Эне сөзү» (Кызыл хоорай)
 5. «Хөмей» (Кызыл хоорай)
 6. «Улуг-Хем» (Кызыл хоорай)
 7. «Тываның аныяктары» (Кызыл хоорай)

8. «Башкы» (Кызыл хоорай)
 9. «Эфир» (Кызыл хоорай)
 10. «Сылдысчыгаш» (Кызыл хоорай)
 11. «Хемчиктиң сылдызы» (Кызыл-Мажалык суур)
 12. «Чаа орук» (Чадаана хоорай)
 13. «Танды-Уула» (Бай-Хаак суур)
- Массалыг информацияның муниципалдыг парлалга чепсектери:**
1. «Хем-Белдири» (Кызыл хоорай)
 2. «Столица» (Кызыл хоорай)
 3. «Вести Кызыла» (Кызыл хоорай)

Телерадио-дамчыдылганың регионалдыг күрүне организацияларының болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң, ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде тарап турар телерадио-дамчыдылганың муниципалдыг организацияларының база муниципалдыг өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларының даңзызын Россия Федерациязының Парлалга болгаш радио-дамчыдылга яамызының Ортаагы Сибирь регионал аразының девискээр эргелели кириген.

ТР-нің Чазанда

ШИЛИГЕНИҢ ОРУУНДА

Элегестин хөмүр-даш казар байлаан шингээди алырынга холбаштыр Тыва Республикага социал болгаш экономиктиг айтырылганы комплекстиг шийтирилээринге демир-орук тудуун тудары таарымчалыг дээрзин апрель 21-де ТР-нин Чазак Даргазынга болган куралга сайгарып чугаалашкан.

Хуралдың ажылынга республиканың Чазаның кежигүннери: Ш.В. Кара-оол, Р.С. Баян, В.И. Лавриненко, С.Н. Сапова, П.А. Морозов, РФ-тин Бойдус курлавырлар яамызының Тывада бойдус курлавырлар болгаш долгандыр хүрээлелди камгалаар эргелелдин начальниги О.С. Доржу, республиканың Экономика, Бойдус курлавырлары, Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамыларының сайыттарының оралакчылары Г.Ф. Балакина, Н.И. Путинцев, Н.О. Данзы, «Межпромбанк» ХАН-ның төлээзи А.А. Мельников, ооң-биле чергелештир РФ-тин Экономикатиг хөгжүлде яамызының бүдүрүкчү күштерни өөренир талазы-биле чөвүлелдин төлээлери В.Н. Разбегин, А.П. Бгатов, Санкт-Петербургтан «Гипрошахт» ХАН-ның кол инженер О.Г. Иванов, Новосибирскинин «Сибгипротранс» төлевилел институтунун ажилдакчылары Н.Н. Львов болгаш В.Н. Мазуренко, Новосибирскинин демир-орук транспорт институтунун профессору Е.Н. Кибалов, Россияның Эртемнер академиязының Сибирь салбырының экономика институтунун килдис начальниги А.М. Ягольницер киришкеннер.

Москвадан, Санкт-Петербургтан болгаш Новосибирскиден тускай эртемниглерин келген херээ болза, ТР-нин Чазаның болгаш Тывадан сенаторларның катап эгелээн саналы-биле республикага демир-орук тудуунун телевилелинин айтыры-биле холбашкан. ТР-ниң Чазак Даргазынга болган куралга республикага транспорт хөгжүлдезинин хевирлерин аалчыларның киржилгези-биле сайгарып чугаалашкан. РФ-тин Экономикатиг хөгжүлде яамызының бүдүрүкчү күштерни өөренир талазы-биле чөвүлелдин даргазының оралакчызы В.Н. Разбегин яамылар болгаш ведомстволар-биле үре-түннелдик кады ажилдаанын түннелинде, республикага демир-орук тудуунун айтыры комплекстиг сорулгаларга үндезилеттинген дээрзин белеткээ документтерде ол тодаргай-биле көстүп турарын Ш.Д. Ооржакка чугаалаан.

Тускай эртемниглерин киржилгези-биле Тывага транспорт хөгжүлдезинин үш хевирин сайгарып чугаалашкан: моон сонгаар автомобиль оруун тудары, Енисейнин суг оруун шингээди алыры болгаш демир-орук

тудуун тудары. Девискээрнин социал-экономиктиг хөгжүлдезинге болгаш бойдус курлавырларын шингээди алырынга сөөлгү хевир дүгжүп турар деп, тускай эртемниглер түннелди үндүрген. Кызыл—Абакан демир-орук тудуу болза, Тываның кокстуг болгаш энергетиктиг хөмүр-даш, ажылтал ыяш болгаш өске-даа продукцияларның Бүгү-россияның рыногунче үнер аргазы тургустунуп кээр. Төлевилелдин тургузукчуларының бодалы-биле алырга, демир-орукту ажылталга кириптер болза, ол чүгге Тывага эвес, ниити Россияга ажыктыг, бир чылда чүк сөөртүлгезинин күжү 10-12 млн. тонна чеде бээр. Төлевилелдин техник-экономиктиг үндезиннерин бо чылдың күзүнүнде доозары көрдүнген.

Элегестин кокстуг хөмүр-дашын шингээди алырын төлевилелин перспективазынче онза кичээнгеи А.А. Мельников угландырган. Россияның казар байлаанын ховартап кел чыдары-биле холбаштыр база ада-чурт металлургиязын делегей рыногунда өртээнин өзүп турары-биле Тываның хөмүр-дашынга сонуургал улуг болуп турар. Казар байлакты шингээди алырынче болгаш демир-орук тудуун ашкандыраарына киржиринге белегин чамдык компаниялар саналын кирип эгелээ. Ынчангаш 20 чыл бурунгаар демир-орук тударының дугайында белеткеп турган төлевилел ам херек кырында боттанып болурун кырында келген. Ам чүгге Тываның Чазак, «Межпромбанк» ХАН, чагыкчы үш таланың чөпшээржилгезин чарары арткан, чагыкчыны РФ-тин Чазак тодарадыр.

Хуралдың түннелин үндүрүп тургаш, Ш.Д. Ооржак республиканың экономиказынга херек кырында улуг салдарлыг транспорттуң хевирин хөгжүдөр талазы-биле аалчыларның кылып чоруткан ажылы дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Төлевилелди ажилдап кылып тургаш, бойдус камгалалының хоойлужу-дугазын шингээди-биле сагырынче ТР-ниң Чазак Даргазы улуг кичээнгеи угландырган. Каттышкан нациялар организациялары 2003 чылда Тываны делегейнин эң арыг девискээрлеринин даңзынче кириген. Делегейде арыг агаарнын, сугнун «өртээ» улгадып кел чыдар, ол үнелиг чүүлдү келир салгалывыска камгалап арттырар ужурулг бис. Республиканың транспорт хөгжүлдезинге хамаарыштыр ТР-ниң Чазак Даргазы, Тыва таарымчалыг байдалда туруп турар болгаш алызында барыш, Россияның рынок экономиказы дүрген хөгжүп турар Кыдат, Моол-биле харылзажырынын улуг оруу болу бээр дээрзин айткан.

Юрий СУЧКОВ.

АЛБАН ЕЗУЗУНУҢ ДОКУМЕНТИЗИ

«Эң эки саң-хөө эргелели» болгаш «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп республика конкурстарын 2004 чылда эрттирер дугайында **ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАНЫҢ ДОКТААЛЫ**

2004 чылдың апрель 10 № 361

Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Россия Федерациязының составынга бактаап киргениниң 60 чылын болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырлаары-биле холбаштыр база Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың Россия Федерациязының составынга бактаап киргениниң 60 чылынга болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылынга белеткелдин база байырлаарының үезинде чедип алган чедикшикнери дээш республика организацияларының коллективтеринге болгаш тус-тус хамаатыларынга идиг бээриниң дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» 2004 чылдың февраль 10-да № 175 доктаалын күүседир дээш Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы «Эң эки саң-хөө эргелели» болгаш «Тыва Республиканың

Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп республика конкурстарын «(моон ыңай – конкурстар дээр) эрттирер.

2. Конкурстар дугайында саналдап кирип турары дүрүмнерни бадылаар.

3. Конкурстар тиелекчилерин тодарадыр талазы-биле комиссияның саналдап кирип турары составын бадылаар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Чазак Аппаратының Саң-хөө, үндүрүлг болгаш акша-чээлилер харылзаалар эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың апрель 10-да № 361 доктаалын езугаар бадылаан.

2004 чылда «Эң эки саң-хөө эргелели» деп республика конкурсузунуң дугайында ДҮРҮМ

1. Эрттиреринин сорулгалары

«Эң эки саң-хөө эргелели» деп (моон ыңай – конкурс дээр) республика конкурсузу Тыва Республиканың Россия Федерациязының составынга бактаап киргениниң 60 чылынга болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылынга тураскааттырган болгаш мындыг сорулга-биле:

- республиканың бодунуң орулгаларының үлүүн көвүдөдир;
- бюджеттин балансылаттынганын хандырар;
- бюджеттер аразында харылзааларны чурумчудар;
- республиканың бюджетинге чүктешкилерни эвээжедир;
- бюджет чарыгдалдарын чогумчудар;
- саң-хөө албанының ажилдакчыларынга идиг бээр дээш чорудуп турар.

II. Конкурсту организациястараы болгаш чорударының хуусаалары

1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының Тере-Хөл саң-хөө килдин кириштирбишаан, кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның саң-хөө эргелелдери конкурска киржип болур.

2. Конкурстун киржикчилеринин баштайгы шилигезин саң-хөө эргелелдеринин кол көргүзүлгөр талазы-биле киргени материалдарга үндезилеп, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы чорудар, ук көргүзүлгөрү Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының коллегия хуралыга көөр. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының коллегиязының шийтирин конкурс тиелекчилерин тодарадыр талазы-биле комиссияже кириер. Конкурстун түннелдерин тиелекчилерни тодарадыр талазы-биле комиссия 2004 чылдың сентябрь 1-ге чедир үндүрер. Конкурстун түннелдеринин дугайында комиссияның шийтирин Тыва Республиканың Чазак бадылаар.

3. Саң-хөө эргелелдеринин ажил-чорудулгазынга үнелел бээринге барымдаалаар кол чүүлдер:

- кожуунуң болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның боттарының хууда орулгаларынын

планныг орулгаларының күүселдези, пландан ажыр немелде орулгаларны алганы;

— Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың март 9-та № 230 доктаалыга №3 капсырылганын езугаар 2004 чылда Тыва Республиканың бюджетинин хууда орулгаларының онаалдазын күүседир талазы-биле хемчеглер планының күүселдези;

— Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың апрель 3-те № 344 доктаалын езугаар 2004 чылда бюджет чарыгдалдарын чогумчудар талазы-биле кол хемчеглер планының күүселдези;

— 2004 чылдың 9 айларында кожуунуң (хоорайның) каттышкан бюджетинин күүсел-дезинин түннелдери;

— отчеттерни болгаш өске-даа информацияны тургузарының шынарлыгы база чогуур үезинде кириери күүсекчи корум-чурум;

— кожуунуң (хоорайның) каттышкан бюджетинин бюджет хөреңгилерин айткан сорулгазынга болгаш ажыктыг ажылгаарын хандыраары, штаттан ажыр единицаларны тутпайн турары;

— муниципалдыг болгаш суму чагыргаларының аразынга, хоорайларның база кожууннарның саң-хөө эргелелдеринин аразынга болгаш бюджет алыкчыларының аразында бюджет аразының хамаарылгаларын сайзырангайжыдары;

— чаңгыс аай саң-хөө политиказын боттандыраары.

III. Тиелекчилерни шаңнаары

1. «Эң эки саң-хөө эргелели» деп номинация талазы-биле конкурсту чорудар. Конкурстун түннелин езугаар чаңгыс шаңналды – **автомобильди** тыпсыр.

2. Шаңнал фондузунуң дестери болза:

- деткичилер дадывырлары;
- Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының сметазының күсели-биле акша-хөреңгилер (кезик-чамдыгы).

3. Конкурстун тиелекчизин шаңнаарының езулалы Кызыл хоорайга байырлыг байдалга эртер. *(Уланчызы 6-гы арында).*

Чылыг, чырык

ХҮЛЭЭП АЛБАС БОЛЗУҢАРЗА...

Чеди-Хөл кожуунуң чагыргазы массалыг информация чепсектерин таварыштыр «Хову-Аксы ЧЭТ» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин ажилдап үндүрүп турар чылыг энергиязының өртөөн хөлүн эрттир улгаттырган деп, ТР-ниң девискээр-энергетика комиссиязын буруудадыр турар. Ынчангаш Чеди-Хөл кожуунуң чагыргазыга «Хову-Аксы ЧЭТ» ККБ-ниң ажилдап үндүрүп турар чылыг энергиязынга өртекти боттары таарыштыр тургузуп алыр эргени ТР-ниң девискээр-энергетика комиссиязы саналдап кирип тур.

Силер бистин кириген саналывыска чөпшээр-жир болзуңарза, ТР-ниң девискээр-энергетика комиссиязының доктаалының төлевилелин ажилдап кылган. «Улуг-Хем тепло-энерго» ККБ-ге хамаарыштыр ТР-ниң девискээр-

энергетика комиссиязы шак ындыг доктаалды хүлээп алган. Шагаан-Арыг хоорайның, Хайыракан суурнуң котельналарының ажилдап үндүрүп турар чылыг энергиязынга өртектөр тургузар талазы-биле ТР-ниң девискээр-

энергетика комиссиязының хүлээлгезин Улуг-Хем кожуунуң чагыргазынга хүлээди берген болгаш аравыста кандыгдаа комудал тургустун-майн турар.

ТР-ниң девискээр-энергетика комиссиязының хүлээлгезин боттарынага хүлээп алгаш, «Хову-Аксы ЧЭТ» ККБ-ниң ажилдап үндүрүп турар чылыг энергиязын тодарагайы-биле өөренип көрүп, бүдүрүлгенин чарыгдалынга дүүштүр экономика үндезинге барымдаалап тургустунган өртекти тургузары чугула. Бир эвес бистин кири-

ген саналывысты хүлээп албас болзуңарза, массалыг информация чепсектерин таварыштыр бистин адывыска үндезин чок шүтүмчүлелди чорударын соксадып көрүңер. Чурттакчы чоннуң социал камгалалынга тодарагай хемчеглерни ап, комунал ачы-дузазы дээш төлевирге субсидия долдарының эргежок чугулазынын дугайында Хову-Аксы суурнуң чурттакчыларының ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп көрүңер. **Мерген АНАЙ-ООЛ, ТР-ниң девискээр-энергетика комиссиязының даргазы.**

В.В. Колесниковту, Ю.А. Якимованы Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Культура харылзааларын быжыглаарынга амы-хууда үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сепкилди күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Забайкальениң регионалдыг кызыгаар эргелелинин ыры болгаш пляска ансамблинин артизи **Всеволод Викторович Колесниковту;**

Забайкальениң регионалдыг кызыгаар эргелелинин ыры болгаш пляска ансамблинин артизи **Юлия Аркадьевна Якимованы** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл, 2004 чылдың апрель 24, № 77.

Вера БАЙЛАК: «ХАМААТЫ

Вера Чүлдүмовна Байлак — Тываның ат-алдарлыг, сураглыг херээженнериниң бирээзи. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынынның киржикчизи, он уругну божааш, кижизидип өстүрген маадыр ие, күүсекчи эрге-чагырга органының болгаш хөйниити организацияларының идепкейлиг ажилдакчызы, колхоз-совхозтуң экономиказын хөгжүдөр херекке күш-ажылчы салышкынын киирген. Арат ажил-агыйын тургузар, ону

сайзырадыр эгелекчилерниң одуруунга кирген, мал болгаш чер ажылынга бүтү сагыш-сеткилин, күжүн, билиин, аргадуржулгазын берген, могаар-шылаарын билбес ишчи.

Бо кайгамчыктыг кижиниң Чөөн-Хемчик кожунунуң Бора-Булак ховузунда Хараганныг дужунда Шатта кыштаанга чеде бергеш, ооң ажил-ижки, амьдыралы-биле таньжар аргалыг бодум.

Вера Чүлдүмовна Байлак.

БЫЖЫГ ТУРА-СОКУТТУГ

"Назыным-даа улгаткан, бо чылын сезен харлаар мен. Бо хөй чылдарның дургузунда көргөним-даа хөй, кылбаан ажылым-даа чок деп хөөретпейн чугаалап болур мен" деп, Вера Чүлдүмовна ажыл, амьдыралын таньштыр-бышаан, олут олурбайн, бажың ажылы кылып чоруп тур. Эргим, энениң назы-хары ол хире улгаткан дээр хире эвес, бичи бажыңдан үне-кире халып, печказынга ыжын, хөмүр-дажын одап, аш-чем кылып турда, шимченгириң, кашпагайын магадап олурдувус. Бистерни таньшсын, сонуургазын дээш дайынчы болгаш күш-ажылчы амьдыралының дугайында фото-чуруктарлыг альбомнарны, Украинаның Ровно хоорайның тургустунганының 720 чылынга тураскааткан болгаш өске-даа номнарны бистерге берди...

Холу чемзиг, хүндүлээчел аваның белеткээни амдангың аш-чемни чооглап олурувуста, Вера Чүлдүмовна амьдыралының эрткен оруун долчу, тодагайы-биле бистерге таньштырды.

1941 чылдың июнь 22-де Совет Эвилелинче фашистиг Германия оор езу-биле халдаан дугайында дүвүрэнчиг медээ бүгү чуртка, бүгү делегейге тараан. Тайбыңга ынакшылдыг делегейиниң кижилери ооң айыылдыын билгеш, социалистиг күрүнениң талалакчылары болу берген. Дайын эгелээн баштайгы хүнде-ле Тыва Арат Республиканың араттары акы-дунма Совет Эвилелинге бүгү талазы-биле дузаламчы, деткимче көргүзеринге кезээде беленин илереткеш, интернационалчы хүлээлгезин амьдыралга боттандырып кирипкен. Чүс-чүс нам, аревэ кижигүннери, араттар фронттуге баар күзелин илереткен билдиришкннерни кирип, шериг херээнге өөренип турганнар. Совет улуска, ооң Кызыл Шеринге дуза чедирер шимчээшкин хүн келген тудум-на калбарып турганын, оон чыда калбаанын ол сактып чугаалап олурду.

Ынчан орлан-шогаа Вера он

сес харлаан, Хайыракан школазынга кижизидикчи башкы турган. Эш-өөрү-биле кады ополчен шеринге кирип алгаш, күш-дамырын сайзырадып, дайынчы чепсектерни өөренип, балыгланган кижилерге эмчинин баштайгы дузазын чедирерин шингээди алган. Ооң чаңгыс күзели маадырлыг Кызыл Шериг-биле кады немец эжелекчилерни чылча шавары турган. Кыс кижиги бойдустан ынчаар чаяттынган болганда, оон чайлаар эвес, 1942 чылда Байлак оол божуп алгаш, аас-кежиктиг ие болган. Бичи чарашпайы сагыш човаачал кырган ада-иезинге өөрени берген, идегелдиг холда кирген. Өөнүң ишти Чадаана ортумак школазының башкызы Хапылак Сарыглар Москвада Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының Коммунистиг университетинге өөренип турган. Ындыг-даа болза ооң фронт баар дээн чүткүлү, тура-соруу хевээр арткан. Дайынга эки тура-биле киржир күзелин илередип билдиришкн кириген хөй санныг улус харызын четтиклейн манап турганнар. 1943 чылдың күскээр Тываның эки турачылары Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржири-биле чоруур деп турар дугайында медээ дыргын тарай берген. Ол үеде фронттуге чорудар ирги бе, азы канчаар ирги дээш хөлчөк хөлзеп чоруп турганын Вера Чүлдүмовна чугаалаар чорду. Шилиттинген 206 тыва эки турачының аразынга Байлактын, ооң акызы Даңзы-Белектин ады бар болган. Ынчангаш ийи алышкы эш-өөрү-биле кады интернационалчы хүлээлгезин күүседире-биле дайынче чорупкан.

АМЫ-ТЫНЫН АРТЫНГА КАГГАШ...

Иваново областың Ковров хоорайга Тываның эки тура атыг эскадронунуң дайынчылары дайынче кирер бетинде тускай өөредилгени, белеткелди эрткен. Үжен бирги атыг шериг полугу (тывалар ооң составынга чораан) Снегиревкадан Ровно облазынче чорупкан. Оларның сорулгазы — фронтунуң мурнуку одуруунче

чоокшулап алыры. Бир муң хире километр черни атыг, дайынга билдирпейн, дүне чоруп тургаш, бир ай дургузунда эрткеннер. Бо хире ырак, шапта-раазының дайынчы походка он тыва кыстар эр улустан бергелерге шыдамык-кайын, эрестиин, быжыг туруштуун көргүскеннер.

Тыва эки турачы атыг эскадрон дайын шөлүнге 1944 чылдың январь төңчүзүнде чедип келген. Январь 30-де

Деражно суурну немец эжелекчилерден хостагыр баштайгы дайынчы даалганы алгаш, тулчуушкунче кирген. Тыва эки турачылар тулчуушкунга коргуш чогуң, аваангырын, часпас адырын көргүскеш, полк командири Поповка мактаткан.

Дайын дээрге коргунчуг өлүм-чидим, хан-чин, үрегдээшкн-не болгай. Баштай тулчуушкунга киржири коргунчуг, сүр-

Вера Байлак
19 харлыгында.

тенчиг чорду. Бооларны атканының, октарның чазылганының дааш-шимээни чер, дээр диңми-реп турган ышкаш. Шала кортук кижиги болза, дораан-на чүрээ чарлы бээр, тений бээр хире деп, эки турачы чугаалап олурду.

Тыва эки турачылар ооң соонда өске кезектерниң дайынчылары-биле кады Клевань, Дервяное суурларны дайындан хостаар тулчуушкуннарга киришкен.

Украинаның Ровно область төвү — хөй үлетпүр бүдүрүлгелерлиг, демир-орук болгаш автомобиль оруктарының белдири улуг ужур-дузалыг хоорай. Немецтерге эжелеттиргенинден бээр үш чыл чеде берген турган. Ынчангаш фашистерниң хөй күжү аңаа мөөннеттинген. Ону барымдаалааш, Ровнону хостаарының тулчуушкуннага шыңгыы белеткелди чоруткан. Шериг кезектериниң дайынчыларындан эгелээш, партизаннарга чедир хоорайның кайы чүгүнден халдап кирерин, кандыг объектилерни хостаарының дайынчы даалга-

ларын 1944 чылдың февраль 2-де берген. Тыва дайынчыларга хоорайның демир-орук станциязын, ооң соңгу-барыын талазын хостаар берге онаалданы берген. Күштүг атаканың түннелинде дайынның удурланышкынын ойтур шапкаш, тыва эки турачылар демир-орук станциязын хостап алгаш, өске өөрүнге орукту ажыдып берген, ынчангаш Ровнону хостаарынга улуг рольду ойнаан.

Дайын шөлүнге санитарка кыстарның албан-хүлээлгези кончуг аар-берге, харысалгалыг болгаш базым санында айыылдыг. Сыыладыр ужугуп эртип турар октарга-даа, малгаш-баларга-даа, караңгы дүнге-

(Ровнога) балыгланган дайынчыларны шарып турда, кезек немецтер херимни ажа халааш, кел чытканнар. Байлак ийизин автомат-биле аңдара адыптарга, өскелери тын-дыс чок дезде берген" деп, журналист В.Куликов "Уттундурбас чылдар" деп номда материалында бижээн. Шап ыңдыг чижектер хөй.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип, интернационалчы хүлээлгезин күүседип чораан Вера Чүлдүмовна Байлактын маадырлыг чоруун бедии-биле үнелеп көргөш, СССР-ниң Чазаа Ада-чурт дайыны орденниң бирги, ийиги чергелери, хөй санныг медальдар-биле шаңнаан. ТАР-ның Чазаа Күш-ажыл орденин

Кадрчылар Александр Ховалыг биле Антон Хапылак.

даа таваржыр. Эң-не кол сорулгазы — балыгланган дайынчыларга дүрген эмчи дузазын чедирери, амы-тынын камгалап алыры. Аар балыгланганнарны озалааш черже, онгуже азы санитар штавынче канчап-даа тургаш, чедирери болур. Ону күүседир дээш кижиги бодунуң амы-тынын-даа бодавас болу бээрин дайын киржикчизи бистерге чугаалап берип олурду.

Тыва эки турачыларның дайынга киржип чораанының, оларның маадырлыгының, эресидиминиң дугайында эвээш эвес материалдарны солуннарга, номнарга парлаанын барымдаалааш, бо талазы-биле фронтту хөй чүве чугаалап бербейн барды. Бодунуң дугайында айтырарымыска, харының утказы база ыңдыг болду. Шынап-ла, тыва эки турачылар, ылаңгыя он тыва санитарка дугайында эвээш эвес бижиттинген чорду.

31-ги гвардейжи атыг шериг полугунуң командири полковник Поповтуң ТАР-ның Чазанче чоруткан рапортунда мынчаар бижээн: "Ровно хоорайны хостап турда, дайынчылар-биле кады чоруп турган санитаркалар Сынаа, Байлак, Севил, Бичен, Дарыя болгаш Амаа балыгланганнарга баштайгы дузазын чедирип, оларны дайын шөлүнден чүктеп үндүрүп, маадырлыг чоруун көргүскеннер".

"Балыгланган дайынчыларның амы-тынын ап, балыын шарып чорза-даа, чоокшулап чедип орган дайыннарны бооларынга үргүлчү таваржыр. Вера Байлак херим иштинге

тывыскаң.

ЧААРТЫЛГАЛАРНЫҢ КИРЖИКЧИЗИ

СССР-ниң Чепсектиг Күштериниң командьлал чериниң айтышкыны-биле Тываның эки турачы атыг эскадронунуң дайынчылары 1944 чылдың июнь айда чуртунче эеп чанып келгеш, республиканы хөгжүдериниң тайбың күш-ажылынче кирипкеннер.

Ол-ла чылдың октябрь 11-де ТАР эки тура-биле СССР-ниң составынга кирген. РСФСР-ниң автономнуг облазы болу берген. Тываларның бодап чораан бодалы, күзеп чораан күзели бүткени ол. Тываның политиктиг, экономикактиг, социал амьдыралынга бо төөгүлүг болушкун болган. Ынчангаш ооң бурунгаар хөгжүлдезинге үндезин чаартылгалар эгелээн.

Фронтту Вера Чүлдүмовна Байлак ооң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи болган. Партия Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл райкомнарының херээженнер ортузунга ажил чорудар килдистериниң эргелекчизинге ажилдап тургаш, чоннуң культуразын бедидер, чаа амьдыралга өөрдир херекке төлептиг үлүүн ол кириген. 1950 чылдарның эгезинден бээр төрүттүнген, өскен чурту Хайыраканга ажилдай берген. Көдээ Советти алды чыл даргалаан, Дөргүн сүт-бараан фермазынга ажилдаан. Ооң ажилдап турган черлери доктаамал экилерниң санынга кирип турган. Фронтту эки турачы

ХҮЛЭЭЛГЕМ ЫНДЫГ

Тимофей Пичен-оолдун удуртканы СЭКП-ниң XII съездизи аттыг совхоз республиканың

сүттү, картофельди хереглээн коллективтерге, хамаатыларга, базаарларга саткаш, акша

Көдээ ажил-агый яамызында ажилдай бергени безин хөйну чугаалап турар.

хоорайның мэри В.Чайка хөй санныг хүлээп алышкынарга Тываның маадырлыг оолдар, кыстарының дидимин, эрестиин демдеглеп, оларның алдары, кады дээш дашкаларны хөй удаа көдүргөн. Моон сонгаар ийи чурттун аразында найыралды улам быжыглап калбартырынче кол кичээнгейни салганнар.

Кадарчы Байдар Кара-оол

дээре ажил-агыйларының бирээзи турган. Орта Вера Чүлдүмовнаның киирген күш-ажылчы үлүү биче эвес. Ылангыя он ажыг чылдарның дургузунда хөй кадаргаш, чыл бүрүде социалистиг хүлээлгезин ажыр күүседип келген. Ону үнелеп көргөш, Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаан, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты тывыскаан.

орулганы киирип ап турар болу берген. Оон аңгыда кыс малга дотацияны, продукцияны, продукция сатканы дээш немелде акшаны берип турар. Ынчангаш акша четпес деп чүве чок. Арат ажил-агый тургустунгандан бээр күрүнеден дуза дилеп, чээли ап көрбээн, боду бодун хандыртынып келген.

Вера Чүлдүмовна үндөзилеп тургусканы ажил-агыйы моон сонгаар улам хөгжүүр дээрзинге долу бүзүрелдиг.

НАЙЫРАЛ УЛАМ БЫЖЫГАР

Украинаның Ровно хоорайны немец эжелекчилерден хостаанының 60 чылынга тураскааткан байырлалга киржип чораанының дугайында фронтучу бистерге база чугаалап берген.

Назы-харым улгадап, адак-бышкаам аартай-даа берген болза, чалаарга бистен 8 муң ажыг километр ырак, дайынга киржип чорааным Ровнога, ооң

Тыва эки турачыларга тураскаадып кудумчуларны адаан, тураскаалдарны тургускан, дайын шөлүнге маадырлыгы-биле амьтынындан чарылганнарның хөөрлери корум-чурумнуг, арыс-илиг, оларның аттарын маны даштарда сиилбирлеп бижээн. Вера Чүлдүмовна хөөрлерге баргаш, Тываның артыжы-биле оларны айдызаан, Тываның ыдыктыг довураан чашкан, йөрээл сестерни сөглеп, мөгөйип

К а н д ы г - д а а ажилда белен чүве чок, ылангыя мал, чер ажылы кылыры

кончуг берге, ындыгдаа болза хүн бүрүтү да тутчуп, хөй күштү үндүрүп, кызымак ажилдаарга түннелдиг болурун фронтучу биске тайылбырлап олурду. Ажылында четпестерни база а й ы т т ы. Тракторну септээри, кыштагда эрги чуртталга бажыңын, кажааларны, чунар-бажыңны эде дерири болгаш еске-даа кылыр чүүлдер бар. Кожууннун көдээ ажил-агый эргелели (начальниги Галина Ондар) дуза чедирер болган.

Төөгүдөн бээр тыва кижиниң чаңчыл болган мал, чер ажы-

хүндүлээчел чонунга ужуражыры аас-кежик болду деп чоргаарланып тайылбырлап орду.

Ровно хоорайның удурткучулары, чурттакчы чону тыва эки турачыларның төлээлери Вера Байлак биле Чамзырын Кыргыс чеде бээрге, канчаардаа аажок байырлалды, хүндүт-

чораанын чугаалады. Ол ышкаш музейлерде тыва эки турачыларның фото-чуруктарын болгаш еске-даа материалдарны көскү черлерде аскан, хумагалыг кадагалап турар.

Ровно хоорайга чорааныыс ийи чурттун аразында акы-дунма найыралдың быжыының көргү-

Ровно хоорайда тураскаал чанында тыва эки турачылар хоорайның төлээлери-биле кады.

АМЫДЫРАЛ БОТТАН ХАМААРЖЫР

1980 чылдың эгезинде Вера Чүлдүмовна пенсияже үнгөш, эрес-кежээ кижик болгаш, хуузунда дузалал ажил-агыйын хөгжүдүп эгелээн. Каш чыл эрткенде, арат ажил-агыйын тургузуп алган. Ооң кежигүннеринге чүгле бодунун ажы-төлүн хаара туткан. Машина-техниканы садып алган. Ынчангаш малдың баш санын өстүргөн, чер ажылының үнүш-дүжүткүрүн бедиткен. Дуржулгалыг аваның удурткан ажил-агыйы кожуунга дээрелерниң одуруунга кирген. Сандараашкынарның, хоозураашкынын чылдарында безин олар аш-чем, акша-көпеек талазы-биле кандыг-даа бергедээшкнге таварышпаан.

2003 чылда арат ажил-агыйын көдээ ажил-агый кооперативи кылдыр эде организаастаан. Ону фронтучунун улуг оглу Коош-оол Хапылак удуртуп турар. Вера Чүлдүмовна мал ажылын харыылаар болган. Бир демниг биче коллектив 70 ажыг тарылга шөлдүг, ында тараа, ногаалар аймаан, картофельди өстүрүп турар. Коданында 500 хире шээр, 50 ажыг бода малдыг. Эки кыш болганындан мал хүр, 200 ажыг шээр мал оолдаан, төлү менди доругуп орат.

Мал болгаш чер ажылының продуктулары — этти, дүктү,

Бичин сакманчы Т харлыг Хорагай Балчыр.

лынга ажы-төлүн өөредир, кижизидер сорулга-биле хуу дузалал ажил-агыйын сайзырадып эгелээнин Вера Чүлдүмовна айтыкаш, ол мээң салгалдарымга арттырар хамааты хүлээлгем деп онзалал демдегледи. Ооң күзели бүдүп, боттанып турар. Ажы-төлү, оларның уруглары мал, чер ажылынга хандыкшылдыг болганнар. Улуг оглунун оглу А.К. Хапылак республиканың

келди-биле уткуп алганнар. Үш хонук дургузунда дыка хөй ужуражылгаларны эрттирген, музейлерге, тураскаалдыг черлерге олар чорааннар. Каяда баарга, улус кайгамчыктыг хүндүлээр, чүгле холга көдүрбес, Ровнону хостаарынга тыва эки турачыларның улуг рольдуг болганын сеткил ханышкын-биле демдеглээр болган. Юбилейге тураскааткан байырлыг хуралга

Сакманчы Долаана Хапылак.

зүү болган, бо эки херекти ам-даа ханыладыр дугайында удурткучулар-биле чугааны кылган бис, ону амыдыралга боттандыра дээш хоочуннар чөвүлели болгаш еске-даа орта хамаарылгалыг организациялар моон сонгаар ажилдарны чорудары күзенчиг болуп турар деп, түннелинде Вера Чүлдүмовна чугаалаан.

Таан-оол ХЕРТЕК. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруктары.

Чагаалар аразындан

Идик өрттээ безин четпес

Маадыр иелерге 20 муң рубль бээр дээнин деткир мен. Оларның уруг-дары кол кезинде тускай өг-бүлелерлиг улуг кижилер апаргылаан, ада-иезин азырап чоруурлар.

Бистин Тывада 4,5,6 уругларлыг өг-бүлелер хөй. Оон ынай 7,8,9 уруг-дарыгы өстүрүп кижизидип чоруур улус безин эвээш эвес. Амгы бо берге рынок үезинде ол хөй уруг-дарыгы дээди, ортума өөредилге черлеринге, школарга өөредип, акша-төгерики-биле хандыраы берге. Акша-төгерики чедишпээнинден уругларның чамдыктары дедир чанып кээп-даа турарлар. Мен хөй чылдарда башкылап келгеш, ындыг бергедээшкыннерге таваржып чоруур ажы-төлдү, ада-иелерни көрүп келдим. Хөй уруг-дарыгыг улуска уругларының санын барымдаалап, күрүне дузалаза кандыгыл? Бир удаа-даа болза. Уруглар пособиеси (айда 80-90 рубль) чаңгыс идик өрттээнге безин четпес болгай. Ада-иелер ажилдаарга-даа чедишпес болуп турар-дыр ийин. Мээң бо бодалымга хамаарыштыр номчукчулар солунга санал-оналын бере бээр боор.

К.МОНГУШ, хоочун башкы.

ЧЫРЫК ЧОК

Бистин Чыргакы суурувус кожуун төвүндөн ырак. Суурувуста чырык орта кыппас. Ында ийи трансформатор бар. Олар чамдыкта часты-даа бээр, өрттени-даа бээр. Оларның кайызында-даа анаа-ла сывырындак демир алгаш, дорт кожуп каан. Ол шын эвес кожугдан чоокта чаа бир бажың өрттенди. Харын-даа айыыл өйүнде эскертинип, улуг когарал болбаан.

Бо бүгүнү көре тура-ла, суурувус чагыргазы, кожууннун өрт албаны, электри четкилери харыылаар черлер кандыг-даа хемчег албайн турар. Чырык багай кыварындан чон теледамчыдылгалар шуут көрбөй турар. Трансформаторларда бажыңнарның үлөгези безин шын эвес. Бирээзинде 52, ескезинде 143 өреге, школа, клуб, пилорама коштунган бооп турар. Бо кымның буруузун? Бир берге айтырыгның бирээзи — Чыраа-Бажы суурда төп подстанциядан үнген чаңгыс шугумда үш суурну аңгылап турар чүүл чок. Ынчангаш кайы-бир суурга чырык өжерге-ле, үш суурга чырык чок болур. Бо талазы-биле республика чергелиг албан черлериниң даргалары биске дузадан кадып көрүнер!

Николай МОНГУШ.

Хол бөмбүү

Бо чылдың апрель 24-те, улуг-хүнде, Суг-Аксының спорт залынга хол бөмбүүнге маргылдаа болуп эрткен. Анаа Сүт-Хөл, Барың-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Би-Хем, Улуг-Хем кожууннардан оолдар командалары ойнаан.

Оюнун түннелинде 1-3-кү шаңналдыг черлерни Өвүрнүң, Эрзинниң, Сүт-Хөлдүң оолдары тус-тузунда ээлээн. Ниитизи-биле бо маргылдаага көрүкчүлөр хөй болган.

Оолак КАРА-САЛ.

ӨШКҮ, ХОЙ ДЕП ЭРТИНЕЛИГ...

Эрткен чүс чылдың бежен чылдарында тыва аныктарга механизатор болуру дээрге чүгле хүндүткелдиг эвес, харын техника «чаажыктырып» алган кижини улус аажок-ла сонуургаар турган. Ынчан кур болгаш куруккан черлерни шингээди ап турган үеде чаа машиналар хөйү-биле кээп, тараа шөлдөрин калбартып турган. Школага тургаш-ла Алдын-оол Соян механизатор болуксай берген. Ол чажындан-на ажылга дадыккан, черни ажыын билер болгаш черле тудунгур-кавынгыр чаңыг, алызында ол мергежил аңаа тааржыр, ынчангаш келир үези-даа ооң-биле холбажыр боор деп бодай берген. Кажан тракторист-машинистер курузун дозуп алганда, ону төрөөн «Чаа оруу» өөрүшкү-биле уткуп алган.

1962 чылда Алдын-оол Соян-овичиниң амыдыралына эргилделги үе болган, ол өөнүң ээзи Мария Каниковна-биле хой кадарга берген. Ынчалза-даа ооң мурнундагы тракторист мергежилдиг арга-дуржулгазы көдээ ажыл-агыйны эки билиринден уттундурбаан. Кыска үеде ол ону ажылга өөредип каан хоочуннарны мурнап, республиканың эң эки дээн көргүзүлгелерлиг хойжуларының бирээзи апарган. Барык 30 чылдарын дургузунда Алдын-оол Соян Эрзин кожуунуң ажыл-агыйларына хой кадарып, бригадирлеп ажылдааш, Күш-ажылдың Кызыл тул орденниң ийи дакпыр, хөй-хөй орден-медалдарның болгаш хүндүлел бижиктерниң эдилекчизи болган. Чыл санында ол 100 төрүүр хойдан-на 126-130 хура-

ганны камгалап ап, хой бүрүзүнден 2,7-3 кг дүктү кыргып ап келген.

Чуртка эде тургузуушкун эгелеп, үе-шаг өскерилгенде Алдын-оол Соян-ович Соян 1992 чылда «Чөөгей» ажыл-агыйны тургузуп, чоорту чылдар эртсез-эртсе, хой бажын көвүдөдир өстүрүп шыдааны ооң шиитпирлиин, чаа-даа байдалдарда ажылдап билирин көргүскен. Ол өгбелерниң мал ажылына байлак дуржулгазына даянганы кажанда-даа кедилги дээрзин билген. Шынап-ла, мал ажылы чаңгыс ол өг-бүлеге эвес, харын бүдүн республикага дузалыг, көдээ ажыл-иш чоруп-ла турар болза, чон амыдыралын уламчылап чоруй баар. Бо хүннерде А.С. Соян өөнүң ээзи Маруся Каниковна база өске-даа ажы-төлү-биле каттай Эрзинниң Ак-Ооргада кыштаанда Чөөгей аттыг ажыл-агыйны сайырадып, өдөкте 100 хире баш чылгы малды, 800 ажыг шээр малды, 60 хире баш бода малды тудуп турар. Өг-бүлениң хүндүткелдиг кижилери, ада-ие, 9 ажы-төлдү бодараткаш, төлептиг кижилер кылдыр амыдыралдың узун оруунче үдеп кааннар. Ам боттарының ажы-төлүнүн 15 уйнуктарына дузалажып, оларынга амыдыралдың кадыг-бергенге торулбайн база мал ажылының чажыттарын ханызы-биле билиндирбишаан, ажыл-агыйга кежээ, туруштуг кижилер болурунга арга-сүмезин кезээде кадып, сургап чоруурлар.

Ч.МОНГУШ.
В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ ТЫР-ТЫРГАН ЧУРУУ.

ЧААРТЫЛГАЛАР

Анатолий Кысыгбай Чеди-Хөл кожуунуң Элегес сумузунуң чагырга даргазына сонгутургаш, үр болбаза-даа, дыка хөй ажылдарны кылып четтигипкен. Чогум боду төрүмелинден оожум бүдүштүг бол, кылыр дээн чүвезиниң эчизинче ханылап киреринге чаңчыга берген.

Амгы турум эвес, янзы-бүрү өскерлишкунер болуп турар чылдарда, удуртукчу болуру — кончуг нарын айтырыг. Ындыгдаа болза А.Кысыгбай кыска хуусааның дургузунда эвээш эвес ажыл-херекти кылган. Суурнуң чурттакчыларын тараа, ногаалар суггарар буга суу-биле хандырап дээш боттуг хемчеглерни алган, ооң түннелинде чон чаагай дүжүттү өстүрүп алып аргалыг болган. 2003 чылдан эгелээш тудуг ажылдары суурда чоруп турар. Чаа школаны туттурар дээш суму даргазы кызымак ажылдаан, ону шиитпирледип алып дээш оон кирбээн, барбаан албан черлери чок деп чугаалап болур. Амгы үеде

школаны Кызылдан келген бригада тудуп турар. База бир тудуг бригадазы ясли-садиктиң тудуун дооскаш, ажылгалда кирген. Ам ында чаштар ойнап, хөглөп чурттап турарлар.

Аныктар ортузунга кижизидилге, күш-дамыр, дыштанылга ажылын экижидери-биле эрги спорт залының капитал септелгезин кылган, ол анык-өскөнгө ажыктыг болган.

Корум-чурумну суурга быжыглаар, арагалаар, оорлаар чоруктар-биле демиселди күштөлдирер, назы четпээннер ортузунга өөредилге-кижизидилге ажылын экижидери-биле 15 агитбажыңны тургускан. Оларның ортузунда Тываның Роосияның составына эки тура-биле каттышканының 60 чылынга тураскааткан мөөрейни организаастаан.

Сумунуң чурттакчылары аш-чем аймаа-биле боттарын хандыртынар дээш сөөлгү чылдарда тараа, ногаалар аймаан хөйну тарып, маддын баш санан өстүрүп турар болу бергеннер. Бо бүгү суму чагыргазының, ооң

(Төнчүзү. Эгеги 3-күарында).

АЛБАН ЕЗУЗУНУҢ ДОКУМЕНТИЗИ

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың апрель 10-да № 361 доктаалын езугаар бадылаан.

«Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп республика конкурсузунуң дугайында ДҮРҮМ

I. Чорударының сорулгалары
«Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп (моон ынай — конкурс дээр) республика конкурсузу Тыва Республиканың Россия Федерациязының составына бактаап киргениниң 60 чылынга болгаш Кызыл хоорайның 90 чылынга тураскааттынган база ону чорударының сорулгазы болза:

- профессионал арга-мергежилди бедидери болгаш бот-өөредилгеге идигни бээри;
- дээштиг удуртулганың дуржулгазын непередири;
- ажылдаар черге аажы-чаң этиказының деңнелин бедидери;
- саң-хөөчүнүн мөзүлүг шынарын илередири;
- саң-хөө албанының ажылдакчызынга идигни бээри.

дилег-бижик, мергежилниң талазы-биле ажылының кол түннелдери, удуртукчунуң рекомендазиязы, коллегаларының саналдары.

4. Конкурса үнелел бээринге барымдаалаар кол чүүлдер:

- албан-дужаал хүлээлгелериниң, чогуур албан-дужаал инструкцияларының чогууру-биле болгаш ак сеткилдиг күүселдези;
- мергежилди болгаш ханы билиглии;
- ажылга чаа арга-хевирлерни сайзыраңгайжыдып турары;
- күш-ажылчы сагылга-чурумнуң сагылдазы болгаш ажылдаар черинге сагылга-чурумнуң этиказының сагылдазы;
- хөй-ниити хемчеглеринге киржилгези;
- ук специалистиң албан-дужаал хүлээлгелеринге хамаарышпас ажылдарның күүселдези болгаш ажылга келбээн ажылдакчыларның орнун солууру;
- семинарлар белеткээринге киржилге болгаш башкарып турары албан черлериниң специалистеринге практиктиг дузаны көргүзери;
- дагдыньпшкын ажылын чорудары;
- бюджет аразының харылзааларын сайзыраңгайжыдырынга хууда салышкынын киирери;
- башкарып турары адырлар, бухгалтер учедунуң болгаш отчеттуг болурунун талазы-биле методологтуг удуртулганы хандырары.

II. Конкурсту организаастаары болгаш эрттиреринин хуусаалары

1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының аппаратының, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының саң-хөө эргелелдериниң, кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның килдистериниң 5 чылдан эвээш эвес ажыл стажыг ажылдакчылары конкурса киржил болур.

2. Конкурстуң киржилчилериниң баштайгы шилилгезин саң-хөө эргелелдериниң киргени дилеглеринге болгаш ажылдакчыларның күш-ажылчы ажыл-чорудулгазының кол көргүзүлгелериниң талазы-биле материалдарга үндөзилеп, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы чорудар. Кириген документилерни Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының коллегия хуралына көөр. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының коллегиязының шиитпирин конкурстуң тиелекчизин тодарадыр комиссия хеирер. Конкурстуң түннелдерин тиелекчилер тодарадыр талазы-биле комиссия 2004 чылдың сентябрь 1-ге чедир үндүрер. Конкурстуң түннелдериниң дугайында комиссияның шиитпирин Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

3. Конкурсче дараазында документилерни киирер: конкурсантының допчу намдары, ажылдап турар албан черинден кыска характеристика,

III. Тиелекчилерни шаңнаары

1. Конкурстуң түннелдериниң талазы-биле ийи шанналды тыпсыр:

- Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының Тере-Хөл саң-хөө килдизин киириштирбишаан, кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның саң-хөө эргелелдериниң аразына «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп номинация талазы-биле — **30 муң рубль хемчээлге** чаңгыс шаңнал.
- Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының аппаратының ажылдакчыларының аразына «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп номинация талазы-биле — **30 муң рубль хемчээлге** чаңгыс шаңнал.

2. Шаңнал фондузунуң дестери деткикчилер дадыырлары болур.

3. Конкурстуң тиелекчизин шаңнаарының езулалы Кызыл хоорайга байырлыг байдалга эртер.

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың апрель 10-да № 361 доктаалын езугаар бадылаан.

2004 чылда «Эң эки саң-хөө эргелели» болгаш «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының системазынга эң эки саң-хөөчү» деп республика конкурстарының тиелекчилерин тодарадыр талазы-биле комиссияның СОСТАВЫ

Р.С. Баян — Чазак Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды, оралакчызы.
Л.С.-К. Анай-оол — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы.
М.К. Нурсат — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы.
К.Д. Ондар — Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының контроль-ревизия килдизиниң начальниги.
Н.Т. Салчак — Тыва Республиканың саң-хөө

сайыдының оралакчызы.
Н.М. Салчак — Тыва Республиканың Чазак Аппаратының Саң-хөө, үндүртүлгелер болгаш акша-чээли харылзаалар эргелелиниң начальниги.
У.Д.-Б. Хомушкү — Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының кол бухгалтери.
Л.К. Ширишна — Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының кадр болгаш организаастыг хандырылга килдизиниң начальниги.

Суму даргалары

даргазы Анатолий Кысыгбайның чорудуп турар ажылының ачызы деп үнелеп турар.

Анатолий ТОРЛУК,
ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы.

ХЕРЭЭНГЕ БЕРДИНГЕН
Бистин Тес-Хем кожуунун Чыргалаңды суму чагыргазының даргазы Раиса Соян — онаашкан ажылынга бердинген, кызымак, төлептиг кижилерниң бирээзи. Сумуну ол удуртуп эгелээнинден бээр чамдык чаартылгалар, өскерилгелер болган.

Суурувус кудумчулары арыг-сигил, корум-чурумнуң болу берген, бажың бүрүзүн маңган ак кылдыр чугайлаан. Аныктарның күжү-биле уруглар ойнаар шөлдү, танчылаар черни тудуп кылган.

Корум-чурум камгалаарына, арагалаар чорукка удур демиселди күштөлдиреринче суму чагыргазы кичээнге ийи салып турар. Арагалаарына сундулуг кижилерни, өг-бүлелерни хайгааралда алган.

Шынары багай арага садып турар «адрестерниң» ээлери-биле шынгыны чугааны кылып, административтиг комиссия торгаалдарны онаап турар. Ынчангаш арагалаар чорук элээн чавырылган.

Суму чагыргазы хамаатыларның дузалал ажыл-агыйлыг болурунче сагышты салып, боттуг дузаны чедирип келген. Ылангыя ногаалар аймаа, картофель тарырынын көвүдөдир хемчеглерни ап турар. Чурттакчы чон ажылгаары-биле Онгар-Хөөрде тарылга шөлүн тускайлап берген. Амыдыралы чедимес өг-бүлелерге чылдың-на картофель үрезинин берип турар. Ооң-биле чергелештир өг-бүлө бүрүзү малдыг болурун чедип алып сорулга салдырган.

Суму чагыргазының даргазы Раиса Күндүевна Соян тус черниң социал экономиказын хөгжүдөр, чурттакчы чонунуң амыдырал-чуртталгазын экижидеринче угланган өске-даа хемчеглерни ап турар.

Артыш САГААН, Борбаана БАРЖАИ.

БҮЗҮРЕЛИВИС БАДЫТКААН
Каа-Хем кожуунуң Бүрен-Бай-Хаак, Авыйган суурларның чурттакчы чону сумувус чагыргазының даргазына школа башкызы чораан Самдар-оол Оптугоолович Чүлдүмнү сонгул алган бис. Чүге дээрге ол чонунуң үнүң-ге дыңнагыр, сагыш човаачал, ажыл-агыйжы кижиге, ынчангаш сонгукчулар аңаа бүзүрелин көргүскен, ону ажыл-ижи-биле амыдыралда ол бадыткап турар.

Борта чүгле чаңгыс чижек киирер бодадывс. Авыйган суурнуң девискээринге октаттынган, дөрт ханазы арткан турган бригада төвүн ол эде дерип, чаартып тургаш, ында ам школаны, садикти, эмнелге пунктузун ачыткан. Ол чурттакчы чонга кончуг ажыктыг, таарым-чалыг болган. Моон сонгаар-даа чонунга ажыктыг ажыл-херекти кылыр дээрзинге идегеп турар бис.

Авыйган суурнуң чурттакчылары Хаяннар.

БАЗА КАТАП МӨҢГҮН-ТАЙГАЖЕ

Мөңгүн-Тайганың мөкүлчөк ак бажын көргөн кижини ону магадап ханмас. Кайы оранчок ырак сыннардан, арттар кырындан оң бажы аяс хүн караанга мөңгүн-биле чайырлап каан ышкаш кылаңайнып көстүп чыдар. Ону көргөн кижини чайгаар-ла хей-аьды көдүрлүп, магадаан хөөн-биле ооң чанынга чедип, ынаар үнүп көргөн болза деп бодай бээр. Мөңгүн-Тайганың чурттакчылары бодунун даанга ынак, аңаа чоргаар-ланыр. Ынчанмайын канчаар, Мөңгүн-Тайга чүгле Тываның эң бедик даа эвес, а бүдүн Чөөн Сибирьнин улуг бедидир.

Шаанда тывалар улуг бедиктерни хүндүлээр, аңаа чүдүүр турган, ынчангаш ооң кырынче үнмөс чораан. Тываларга улуг дагларны, сыннарны арттарын чүгле ажып аарга чедер турган, ынчангаш арттарны ыдыктап, оваалар салып чораан чүвези ол. Мөңгүн-Тайгаже база ындыг. Аңаа чедир бедик арттарны ажып эртер. А ооң бажынче улус үнүксээр-даа болза, дидинмес турган.

Ынчалза-даа дөскөл чок эрес-дидимнер черле тыптып кээр. Оларның бирээзи Мөңгүн-Тайга кожуунун зоотехниги Кыргыз Шомбул ийи эжин эдертип алгаш, Мөңгүн-Тайгаже үнерин шенеп көргөн. Ынчан Тываның ССРЭ-ниң составынга бактаап кирген — 1944 чыл турган. Кылама доштуг менгиңи эртери берге болган. Оларда тускай дериг-херексел кайда боор. Узун эдектиг тыва тоннарлыг, кирза салыктарлыг кылама доштуг бедикти өрү үнери черле болдунмас хире апарган. Ынчан чадажып турда, күштүг хат хадып, шуурганнап келген. Харлыг-доштуг шуурган оларны чээртеннер ышкаш менги кыдындыдан кара черже үндүр ширбип чорудуптар чыгыы апарган. Олар: "Мөңгүн-Тайга

хайыраканның ээзи хорадаандыр" дээш, дедир ээпкеннер. Ынчалза-даа ийи чыл эрткенде, Кыргыз Шомбул Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажынче үнүп шыдаан.

1946 чылдың август 14-те Москвадан келген альпинистер-биле кады Кыргыз Шомбул, хаакчы-турист Кунгаа Тулуш, "Тываның аныяктары" солунун корреспондентизи Виктор Сандак, Кызылдың алгы заводунун мастери Ондар Сундуй олар Мөңгүн-Тайганың бажынче бир дугаар үнгенер. Бо баштайгы үнүшкүнү Тываның национал-хосталгалыг революциязының 25 чыл оюнга тураскааткан турган. Кыргыз Шомбул ынчан Совет Эвилелиниң Кызыл тугун бедиктиң кырынга боду тургузуп киискиткен. Ол ынчан Салчак Калбакхөрекович Тока Мөңгүн-Тайга бажынче үнүшкүнүнү киржикчилерин чоруур бетинде боду чалааш, ССРЭ-ниң Кызыл тугун бергеш, тургузуп киискидерин дааскан чүве-дир.

Мөңгүн-Тайгаже бир дугаар үнүшкүн соонда 16 чыл иштинде ынаар кым-даа ис баспаан. Чүгле 1962 чылда 5 эрес-дидим оолдар Мөңгүн-Тайганың бажынче үнүп шыдааннар. Ол болза Мугур-Аксы школазының сески классчылары Салчак Киржек-оол, Мандынчы Чкалов, Казырыкпай Сургуул-оол, Мылдак Алдын-оол, Салчак Мижит-оол олардыр. Тускай альпинисчи дериг-херексел чогуңдан олар аът кудуруундан өрүп каан чепкендир база чаңгыс кускун-хаайлыг турганнар. Ол бичин оолдарның дидимин кижини кайгаар. Оларның өскөн-төрөөн Мөңгүн-Тайгазы оларга хайыралыг болганы ол болган боор — оларны хүлээп алган.

Оларның соонда 1964 чылдан эгелеп Кызылдың "Спартак" эки турачы спорт ниитилели болгаш Красноярск хоорайның спорт-

чулары боттарының альпинидаларын база эрттирип турган. 1970 чылда В.И.Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга тураскаадып, краснояр-жылар альпиниада үезинде Ленинниң хөрек тураскаалын тургускан. Тываның бир дугаар альпиниадазы 1974 чылда эрткен. Ону "Демир-Сал" деп турисчи клубтуң даргазы, Тываның сурагылыг турисчизи Яков Кром удуртуп эрттирген. "Демир-Сал" клубтуң кежигүннеринге Би-Хемден болгаш Тес-Хемден башкылар Александр Деспижек, Валерий Сүге-Маадыр, Улуг-Хемден комсомол организациязының идепкейжизи Надежда Антонова, Чыраа-Бажының комсомол организациязының даргазы Алексей Ховалыг, Барыын-Хемчиктен Ондар Владимир олар каттышкан. Олар-биле кады Мугур-Аксы школазының онгу классчылары Валера Былак, Полинов Салчак, Сергей Хертек, Саша Чыдым, Юра Доскар үнүшкүңге киришкеннер. Ынчан олар РСФСР-ниң тугун Мөңгүн-Тайга бажынга тургускан.

Баштайгы альпиниада эрткенден бээр ам 30 чыл эрте берген. Бо чылын республиканың школачылар болгаш башкылар аразынга апрельдин 29-тан май 9-ка чедир "Туриада-2004" болуп эртер. Дериг-херексел база белеткел талазы-биле туриаданың шыырак киржикчилери Мөңгүн-Тайганың бажынче үнүшкүнүгү альпиниадага киржир эргелиг болур. Бо туриада база альпиниаданы Тываның Россияга каттышканындан бээр 60 чылынга, Кызыл хоорайның 90 чылынга база республиканың аныяк туристер төвүнүң 50 чылдаанынга тураскаадыр.

С.САЛЧАК,
республиканың Аныяк туристер төвүнүн директору.

«МӨҢГҮН» БАШТЫГ АДА

Хемчикке алдан дургуннар хөделеп эгелей бээрге, аңаа чурттап чораан Кара-Монгуш Самдан дээрзи 1870 чылдар үезинде Өвүнүн Солчур девискээри Шивилигге көжүп чедип келген. Ол 9 оолдуг, 6 кыстыг турган. Амгы үеде Хандагайты — Солчур девискээринде оон салгалдары колдап чурттап чоруурлар. Оларның бир уруунун огу Кара-Монгуш Бюрбюжеп Күр-Базырович — Солчур сумузунда чурттап орап көк баштыг ире.

Кара-Монгуш Бюрбюжеп шериг албанын Белоруссияның Березина хемниң эринде Бобруйск хоорайга тепсел, бичини командирлер белеткээр шериг школаны 1 чыл өөренип дооскан. Шериг соонда Кызылда күрүнениң башкы институтунун физика, электротехника, автодело башкылаар диплому холга алгаш, күш-ажылчы кокпазын Саглы школазындан эгелээн. Ол ажылчыннар, башкылар, өөреникчилер-биле ажылдап, бодун алдынып билерин, бодунга негелделдин шериг, партия өөредип кижизиткен дээр дугайында боду бадыткап орап. Ынчангы партия райкому, чагырга чери көдээ ажыл-агыйга хамаарылга чок кижини коммунист партияның даалгазы езугаар "Коммунизмче

орук" колхозту даргалаары-биле олурткан. Эгезинде ол бригадаларны, фермаларны, малчыннарны канчаар организаастаарының аргаларын специалисттерден айтырып, колхозчулар-биле сүмележип тургаш, ажылдың аргаларын шижээдип апкан. Удатпаанда совхозче шилчидипкен болгаш механизастаттынган фермаларлыг, 25 муң шээр малдыг, 700 тас инектиг, 500 сарлыктыг, 1200 баш чылгы малдыг, 500 ажыг ажилчыннарлыг турган.

Кара-Монгуш Бюрбюжеп чежемейниң-даа дээди эртемниг болза, Челябинскиниң көдээ ажыл-агыйны механизастаарының, электринжидериниң институтун доозуп, тускай көдээ ажыл-агый талазы-биле инженер дээди эртемни база чедип апкан. Ол амыдыралга, ажыл-агыйга, өөредилгеге кончук сундулуг кижини чораан. Кажан пенсиялай бергеш, совхозтун хову бригадазынга сугатчылап, амгы үеде Солчур школазында хөл шыдыраа тренери болуп ажылдап чоруур. Хей-ле хүндүлел бижиктерниң, орден-хавьяларның эдилекчизи. Оон өөнүн хөрээжен ээзи Хемчик кызы Карат Очурова Солчур школазынга 20 чыл чыгыы завучулаан, дээди категорияның дыл башкы-

зы. Оларның улуг огу Геннадий — малчын, өг-бүлелиг, чаңгыс уруу Сайлык — Кызылда милиция шугумунда майор эргелиг. Огу Аян — Кызылда ГАИ албанында, уругларының уруглары 10 ажыг кижиниң ынак кырган-ачазы.

К.М.Бюрбюжеп — бодунга, ескелерге-даа аажок негелделиг, чаңгыс сөстүг кижини. Тываның бо-ла удуртукчуларындан Буян-Бадыргының угаанын, оон удуртукчу ролон магадаар мен деп чугаалаар. Амгы бо берге рынок үези база бир улуг революциядан аш-чут, акша-көпөөк чок, сандараан үеден чонну уштуп, башкарып орап Ооржак огу Шериг-оол дарганы база-ла үнелээр. Шынап-ла, оон чону дээш амыр-дыжын билбеси кайгамчык. Тыва дээрге улуг күрүнө ышкажыл, чамдык кижилер бодунуң өг-бүлезин, бичини бригадазын, совхозун башкарып, азырап чадап олурар-дыр. А улуг күрүнени башкарып деп чүве ындыг амыр эвес. Көрбээни, барбаан чери, кылбаан ажылы чок Кара-Монгуш огу Бюрбюжепке ам-даа узун назынын күзеп, ажы-төлүнүн төлөптүг адазы адын сыкпайн чурттап чоруурун күзээр-дир мен.

Мадон МОНГУШ.

Кызыл кожуун.

Солун материалдар

АРЫГ СЕТКИЛ-БИЛЕ

Бо хүннерге чедир ном саңнарының хевирлеринге хамаарыштыр чаңгыс аай тодаргай доктаадып каан дүрүм делегей практикасында чок. Ынчалза-даа эртемденнерниң хей кезинин санап турары-биле күрүнениң (национал), өөредилгениң, эртемниң тускай албан черинин, хуу кижилерниң деп хевирлер колдап турар. Ниити сорулга шуптузунун чаңгыс болза-даа, олар бот-бодунга дөмейлешпес хүлээлгелиг: ниити чоңга, эртемденнерге, херектеннерге, эмчилерге кылдыр таарыштыр тургустунган фондулуг, чурту, чону, хамааржыр бөлүү, ниитилели-биле дөмей төөгүлүг.

Тывада эртемнин деп санап турар ном саңының бирээзи — гуманитарлыг шинчилелдер институтунда. Оон кол фондузун институттуң кылып чорудуп турар шинчилел ажылының угланьышкынын барымдаалап саткан. Ол болза дыл, литература болгаш төөгү эртеминге хамааржыр номнар-дыр. Эртем бүрүзү хей адырлыг. Дыл талазы-биле алырга мында янзы-бүрү словарьлар, дыл дугайында ниити ажылдар, орус, даштыкы, түрк чоннарның база Сибирь чоннарының дылдары дээш, оон-даа еске.

Кол фондундан аңгыда, тыва дыл болгаш Тыва дугайында номнарлыг тускай фонд бар.

Совет үе турда бир көскү черни ниитилел-политиктиг литература ээлеп турган.

Институт эгезинде ном саңы биле бижимел фонд харыылаар чаңгыс ажылдакчылыг турган. Экспедициядан чыгдынган бижимел ажылдар чыл келген тудум көвүдөп, ном-дептер немежи, чаңгыс кижиге ажыл аартай бээрге, 70 чылдар эгезинде бижимел ажылдар фондузун ном саңындан аңгылаан.

Фондуда бар ном бүрүзүн алфавит болгаш тускай система езугаар тургускан ийи каталогта кирген.

Солуннар, сеткүүлдер, хуу кижилерниң белекке берген номнары биле ниити фондунун саны чүс муң ажып турар.

Оларның аразында Тываның еске ном саңнарындан тывыл-бас, шагда читкилей берген, чүгле мында кадагалаттынып чыдар номнар база бар. Ол болза мурнунда чылдарда ажылдап чораан библиотекарыларның харысалгалыг ажылының бадыткалы база институттуң эртемденнериниң боттарының фондузун үнелеп, хумагаллап түңнели-дир. 90 чылдар эгезинге чедир бо ном саңынче өскээртен номчукчуларның кирери эвээш турган. Сөөлгү чылдарда чурт-шинчилел ажылы чаа көрүш-биле кылдынып, деткимчелиг болу бергенде, Тыва дугайында ном, сеткүүл, солун хереглээн номчукчулар, ылангыя студентилер, бо ном саңынче хейү-биле кээп турар.

Институттуң директорундан чөшээрел ат салдырып алган, деканаттан бижиктиг боор. 10 рубль төлээш, доктаамал номчукчу кылдыр бижиттирип алыр. Телевирлиг болурун хоойлужудуп каан болганда, чаа ном садып,

солун, сеткүүл чагыдар аргалыг болуп, эгезинде эки деп билип, кызып дузалажып турган бис. Сөөлзүредир чамдык башкылар чырыкче үнүп, каяа-даа парлаттынмаан (ылангыя Тываның төөгүзүндө) хей темалар чогаадып, библиотекар кижиниң тып бээр херээ дээр хөөнүг бооп, студентилерин үргүлчү бээр чорудуп турарынга таарзынмайын турар бис. Кандыг-даа теманы берип тургаш, башкы кижини студентиге немей көөр ном даңзызын берген турар-ла болгай. Бисте кээп турар студентилерде ном даңзызы шуут чок. Темага херек ажылдар дилеп, хей үе-шакты чарыгдап турар бис.

Оон ыңай школаларда, дээди болгаш ортумак өөредилге чер-

НОМЧУКЧУ БОЛГАШ НОМ САҢЫ

леринде ном саңнары бар. Башкы кижиниң берген темазы боттарының фондузундан тыптыр арга барын-чогун база өөренип көөрү күзенчиг. Чамдык ном саңында ажылдакчылар херек чүүлдерни тып, азы ксерокс дузазы-биле ушта парладып, боттарының номчукчуларынга дузалап болгу дег бүгү аргаларны ажылгавайын, бисче чорудуп турары база шын эвес.

Бисте кээп турар студентилерден бир-ле дугаарында өөренип турар черинерде, республиканың төп национал азы хоорайның ном саңында чүге барбадынар деп айтырып турар бис. Бардывыс, бисте херек ажылдар ында чок, ынчангаш бээр чорудупту деп харыылап турар. Хей кезин дыка кызымак. Ажыл шагының мурнунда-ла чедип келгеш, чадада манап турар, хагдынгыже чедир бижиттинерлер. Чамдык таварылгаларда институттуң эртемденнеринге номчуттунуп ажылдаар безин арга чок алаар.

Студентилерниң аразында ийи-чаңгыс солун, сеткүүлден, номнардан боттарынга херек чүүлдерни ора соп, кезип аппаар таварылгалар бар. Каш чыл бурунгаар ксерокс чок турда, 1980 чылда үнген орус-тыва словарьдан бүдүн үжүктерниң сөстөрүн, Кабонун "Революция мурнунда Тываның төөгүзү болгаш экономиказы" деп номдан 4-5 арынны ора соп аппарганы дыка-ла хомуданчыг.

Институттуң ном саңы ийи ажылдакчылыг. Уевис колдуунда-ла студентилерге херек ажылдар чыып берип, көргөш дужаапкан номнарын дедир аайлап салыры-биле өйлежип турар бис. А дорт-ла кылыр ужурлуг ажылдарывыс хей болгаш оларны кылып четтикпейн баргылаар-дыр бис.

Бистиң ном саңы студентилерниң эвес дээрзин база катап сагындырып, ТКУ-нун башкылары, студентилери бистиң байдалывысты шын билип, бо чүүлду арыг сеткил-биле хүлээп алгаш, болдунар аргазын тывар боор деп идегел-биле бижидим.

Зоя МОНГУШ,

гуманитарлыг шинчилелдер институтунда ном саңының ажылдакчызы, педагогика эртемнеринин кандидаты.

МАЙ 1-ДЕ БОЛГАШ МАЙ 9-ТА БОЛУП ЭРТЕР КУЛЬТУРЛУГ-КӨРҮШТҮГ ХЕМЧЕГЛЕР БОЛГАШ СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

Культураның болгаш дыштанылганың Национал парыгы

Май 1-де

Парктың ажыдышкыны, алдарлыг артистерниң, аныяк көрүкчүнүң театрының киржилгези-биле улуг концерт, аттракционнар, халас дискотека. **10.00 шакта.**

Май 2-де

Уруглар аразына маргылдаа (роликтерге чунгулаашкын, оюннар), парктың шаңналы дээш кырганнар ортузунга шыдыраа маргылдаазы, теннис. **10.00-18.00 шакта.**

Май 9-та

Байырлалдың концерти, бильярд залына оюннар, шыдыраага маргылдаа. **10.00-18.00 шакта.**

А.С. Пушкин аттыг национал библиотека

Май 6-да

"Амыдыралды ном-биле кады" клубтун иштинге "Мөңгө аарышкы, мөңгө тураскаал" деп хемчег.

Май 5-6-да

Номчулга залына хоочуннар-биле ужуражылга.

Республиканың К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы

Май 1-9-та

"Алдарлыг ол чылдарга мөгейээлиңер", "Чүгге тиелелге болгаш амыдырал" деп делгелге.

Май 1-9-та

"Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан" деп делгелге.

Май 5-те

"Тиелелгениң ордулары" деп беседа. №7 школага Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле ужуражылга.

Май 6-да

"Дары чыды синген 40 чылдарның аныяк маадырлары" деп делгелге.

Тываның В.И. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры

Май 1-де

Частың болгаш Күш-ажылдың байырлалына тураскааткан концерт. Эгелээри **18.00 шакта.**

Май 2-де

"Уян чүректен халап" деп ши. Эгелээри **17.00 шакта.**

Май 8-те

Александр Салчак 85 харлаан. Тураскаадыг концерт. Эгелээри **18.00 шакта.**

Май 9-та

Тиелелге хүнүңе тураскааткан концерт. Эгелээри **17.00 шакта.**

Караа көзүлбестерге тускайжыттыг библиотекка

Май 9-та

Бүгү-россияның караа көзүлбестер ниитилениң Кызыл хоорайда эге организациязынга фронтчулар-биле "Фронтчулар, орденнеринер каданар!" деп ужуражылга.

Тываның күрүне филармониясы

Май 9-та

Дыштанылга кезжээси. Эгелээри **16.00 шакта.**

Кызыл хоорайның культура талазы-биле

комитеди.

Май 8-те

Улусчу чогаадылга бажыңыга байырлыг хурал, концерт. Эгелээри **15.00 шакта.**

Май 9-та

Арат шөлүңе шериг-патриотчу ырылар конкурзу. Эгелээри **14.30 шакта.**

Алдан-Маадыр аттыг национал музей

Май 1-2-де

Музейге келген кижилерге допчулалдыг, тематиктиг экскурсиялар. **10.00-19.00 шакта.**

Май 1-де

"Ровно хоорайның ийги чаалап алышкыны" деп бичежек делгелге.

Май 4-те

В.Ф. Деминниң, В.Л. Тас-оолдуң "ТАР Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында" деп темалыг плакаттарының делгелгезиниң ажыдышкыны. **14.00 шакта.**

Май 5-те

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле ужуражылга. **14.00 шакта.**

Май 6-да

№8, №9 школаларга Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле ужуражылга. Эгелээри **14.00 шакта.**

Кызылдың уран чүүл училищези

Май 7-де

"Хүлээлгениң болгаш дидим чоруктуң ырызы" деп шериг ыры конкурзу.

Май 8-те

Ниити чуртталга черинге "Дайын чылдарының ынак ырылары" деп тематиктиг кезжээ. Дискотека.

Республиканың Р.Д. Кенденбилятыг ниити-билиг хөгжүм-чурулга

школа-интернады

Апрель 30-де

"Төрөөн чурт дугайында, Тиелелге дугайында" деп ыры конкурзу. Эгелээри **17.00 шакта.**

Частың болгаш Күш-ажылдың хүнүңе, Тиелелге байырлалына тураскааткан спортчу-массалыг хемчеглерниң планы

Май 1-де

4x100 м; 4x400 м хемчээлге чиик атлетиктиг эстафета. 400 м-800 м-400 м-800 м хемчээлге швед эстафета. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадион. Эгелээри **11.00 шакта.**

Тыва-хүрешке уругларның болгаш элээдилерниң спорт школаларының аразына команда аайы-биле Тыва Республиканың бирги чери дээш маргылдаа. "Херел" спортзалы. Эгелээри **10.00 шакта.**

Май 8-те

"Тываның аныяктары" солунун шаңналы дээш Кызыл хоорайның кудумчуларына чаңчыл болган чиик атлетиктиг эстафета. Арат шөлү. Эгелээри **10.00 шакта.**

Аът чарыжына Төп зонаның Тыва Республиканың бирги чери дээш маргылдаа. Тос-Булак деп чер. Эгелээри **9.00 шакта.**

Май 9-та

"Шын" солунун шаңналы дээш тыва хүрешке 64 шилиндек мөгениң чаңчыл болган республика маргылдаазы. "Хүреш" стадиону. **12.00 шакта.**

Байырлалдың дискотеказы. Арат шөлү. **20.00-23.00 шакта.**

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң эргим, ынак ачавыс **Өлзей-оол Очурович ХОМУШКУ** бо хүннерде 70 харлап турар. Ол бүгү назынында башкылап ажылдап келген, күш-ажылдың хоочуну, Россия Федерациязының алдарлыг башкызы.

Ачавыс ававыстың быжыг чөлөнгижи бооп, беш уругну өстүрүп, эртем-билигге чедирген, ам-даа оларның аразында арга-сүмезин кадып, дузазын чедирип чоруур.

Ачавыстың юбилейин таварыштыр байырыгысты сөңневишаан, аас-кежикти, өөрүшкүнү, узун назыны күзедивис!

Өөңү ишти, уруглары, оолдары.

КРАСНОЯРСКИДЕ КҮРҮНЕНИҢ БАШКЫ УНИВЕРСИТЕДИ ЧАЛАП ТУР

ККБУ — Сибириниң бир хоочун өөредилге чери. Ол Россияның эң шыырак дээн 5 башкы университеттериниң санында кирип турар.

2004-2005 өөредилге чылында Красноярскиде күрүнениң башкы университетиниң Тывада төлээ чери төлевирлиг бот-өөредилге-биле дараазында мергежилдерге сургуулдарны хүлээп ап эгелээн:

1. Төөгү башкызы. Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин) база 11 класс дооскан кижилерни хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 3 чыл 6 ай, 5 чыл.

2. Тускай (специальная) психология болгаш олигофренопедагогика. Бо мергежилге башкы азы эмчи дээди эртемниг база башкы училищезин (колледжизин), эмчи училищезин дооскан-нарны хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 3 чыл 6 ай.

Херек документиленер:

1) Билдиришкисин (тускай хевир-биле); 3x4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук; аттестат, диплом хоолгазы-биле кады (нотариуска бүзүрөткен дипломнуң 2 хоолгазы); күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылын кадрлар килдизи таңмалап бүзүрөткен турар); өгленгениниң дугайында херечилел (фамилиязы ескерилгенде хоолгазы); документиленер шыгжаар папка, паспорт.

Башкыларны, эмчилерни, өске-даа ажылдарда кижилерни өөрениринче чалап тур бис.

Документиленерни июнь 30-ге чедир вторник, четверг, суббота хүннеринде 10-17 шактарда дараазында адреске хүлээп ап турар: Кызыл, №9 школа, тел: 5-43-22.

"ТЫВАНЫҢ АНЫЯКТАРЫ"

солунун шаңналы гээш

чадаг чарыш маргылдаазы 2004 чылдың
май 8-те АРАТ шөлүңе болуп эртер.

Маргылдааның эртер чуруму

Чиик атлетика эстафетазы Кызыл хоорайның кудумчуларына эртер. Аңаа школачылар, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң студентилеринден аңгыда, күш-ажылчы коллективтерниң, бүдүрүлгелерниң төлээлери киржи болур. Бир команда 10 кежигүннүг болур, командаларның санын кызыгаарлавайын турар.

1-ги бөлүк — школа, лицей, гимназияларның өөреникчилериниң командалары киржир.

2-ги бөлүк — ортумак өөредилге черлериниң командалары (училище, техникумнар).

3-кү бөлүк — "Динамо". ТКУ, шериг кезээ, өске-даа эң шыырак командалардан тургустунар.

4-кү бөлүк — бүдүрүлге, организация, албан черлериниң командаларындан тургустунар.

Аныяктар солунунун шаңналы дээш мөөрейге киржир күзелдиг командаларны **май 8-те 10 шакта** Улуг Хурал бажыңының чоогунга чыгып келирин дыңнаттыгыс. **10 шак 15 минута** турда, киржикчилерниң парад-чыскаалы болур. Маргылдаа 11 шакта эгелээр. Парадка киришпээн командаларны маргылдаага кирибес.

ОРГКОМИТЕТ.

ДООЗУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва Республиканың Чазаның кадрлар билии ханыладыр болгаш мергежилдин бедидер күрүне институту Тыва Республиканың школаларының доозукчуларына математика, орус дыл болгаш чогаал эртемнеринге чаңгыс аай күрүне шылгалдаларына төлевирлиг белеткел курстарын **май 2-ден 7-ге чедир** эрттирерин дыңнадып тур.

Курстарже баш бурунгаар кириген билдиришкисинер-биле дыңнакчыларны хүлээп алыр.

Харылзажыр телефоннар: 1-34-77
факс/тел: 1-35-46.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Тес-Хем кожуунуң социал камгалал килдизиниң 2000 чылдың май 20-де **Сарыг-кыс Докпаковна ХҮРГҮЛЕКТИҢ** адынга тывысканы сериязы В №426422 дугаарлыг, күш-ажылдың хоочунуң шынзылгазы читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күркөмитединиң типографиязының коллективи журналистиканың хоочуну, "Тувинская правда" солунун редактору, чораан **Вячеслав Яковлевич**

ТИМОФЕЕВТИҢ

мөчээни-биле оң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күркөмитединиң типографиязының коллективи республика типографиязының хоочуну

Андрей Федорович ЖАРОВТИҢ

мөчээни-биле оң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлеттүр килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаак 2 ама.

Тираж 9409. Чагыг 58.

АГАР САНЬЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрткелениң Тыва девискээр эргелелинге бүрткеттинген.

Бүрткеттирген дугаары — Т-00007. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркөмитединиң типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинзин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айттыглан санына болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харылаар.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.